

Kitap Tanıtımı

**İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilaf*, Hazırlayan: Sırrı Fuat Ateş, Hüner
Yayınevi, Konya 2010, I (330 s.) – II (201 s.).**

Halis Demir *

Bazı eserler önemli olmalarına rağmen, zamanla nisyana terk edilirler. Bir vefalı elin onları gün yüzüne çıkarmasını beklerler. Bu kitaplardan birisi İzmirli İsmail Hakkı'nın *İlm-i Hilaf*'ıdır. Osmanlıca olan bu eser Sırrı Fuat Ateş tarafından sadeleştirilerek ilim erbabının istifadesine sunuldu.

Ateş'in verdiği bilgiye göre *İlm-i hilaf* Osmanlı'da sahasında yazılmış tek eserdir. İstanbul'da 1330 yılında basılmıştır. Üç cüz/cilt olarak basılması planlanmasına rağmen iki cüz olarak yayınlanabilmiştir.(s. 12.)

Ateş, girişte sadeleştirme konusundaki prensiplerini kaydederken şu cümleyi de ilave etmektedir: "Eser, konusu itibariyle İslami ilimlerde belli bir alt yapı gerektirmektedir. Yani herkese hitap eden bir eser değildir. Bu sebeple herkesin okuyabileceği/anlayabileceği bir eser ortaya koymak" gibi, yaldızlı ama içi doldurulamayan, realitede karşılığı olmayan duygu ve düşüncelere kapılmadan sadeleştirmemizi yapmaya çalıştık." (s. 12) Ateş'in bu rahat ve açık sözlü üslubu kitabın ilerleyen sayfalarında yer yer karşımıza çıkmaktadır.

Ateş, kavramları sadeleştirmemiştir. Ayet ve hadisleri tahric etmiştir. İzmirli'nin atf yaptığı eserlerin tam adını ve konunun geçtiği yerlerini tesbit ederek dipnotta vermiştir. Esere bazı açıklayıcı notlar ilave etmiştir. Bunun yanısıra kelimelerin anlaşılması hususunda metne açıklama

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (halisdemir2005@mynet.com).

yıcı kelimeler ilave etmiştir. Buna ilave olarak kendisinin de sadeleştir-melerde kullandığı kaynaklar da bulunmaktadır. Müellifin Efendimiz için kullandığı saygı ifadelerini olduğu gibi bırakmıştır.(s. 12 vd.) Bu haliyle, kıymeti haiz eserin değeri biraz daha artmıştır. Unutmadan kaydedelim: Eserin dipnotlarının küçük olması okumayı zorlaştırmaktadır.

İzmirli İlm-i hilafı şöyle tarif etmektedir: “İstinbat olunan şer’i bir hükmü, farklı görüşte olanın çürütmesinden korumak için, şer’i delillerin durumundan bahseden bir ilimdir.” (s. 19) Bu tanım bir mezhebin kanaatini güçlendirmesi bakımından dikkate değerdir. Fakat şu cümle izah edilmelidir: “ Hilaf ilmi, tercih edilen görüşten şek ve şüpheyi uzaklaştırır ve bilakis muhalif olan görüşte şek ve şüphe meydana getirir. Hilaf ilmi sayesinde, muhalifleri susturmak ve görüşlerini çürütmek hususunda bir meleke meydana gelir.” (s. 20) Burada hilaf ilmiyle kastedilen mezhebin delillerini kaynak, tahlil ve kuvvet bakımından değerlendirmektedir. Zira mesela subutu kat’i delaleti kat’i bir delil yakın derecesinde olduğundan şüphe, tereddüt veya zan taşınması mümkün değildir.

İzmirli bize hilaf ilmi başlığı altında bu ilmin tanımını, gayesini ve yazılan eserleri tanıtmaktadır.

Bir bilgiyi tahkik etmeden kullanmanın vahim neticelerini göstermesi bakımından Özetle kaydedeceğimiz şu bilgi, dikkate değerdir: İlm-i hilaf konusunda eser verenlerden birisi olan İbn Cerir et-Taberi kitabında Ahmed b. Hanbeli fakih olarak zikretmemiştir. Kendisine bunun sebebinin sorulması üzerine şu cevabı vermiştir: “Ahmed bin Hanbel fakih değil muhaddistir.” Bunun üzerine Hanbelîler Taberi’yi rafizilik, hatta küfürle itham etmişlerdir. Bu tahrikler ve yorumlar neticesinde vefat ettiğinde cenazesi gündüz defn edilememiştir. Oysa Ahmed b. Hanbel’in fakih olmadığını beyan eden başka müellifler de vardır. (s. 23) İzmirli’nin tesbitine göre; Rafizilikle ithamının sebebi Taberi’nin abdestte ayakların mesh edileceğine cevaz verdiği dair bir fetvanın varlığıdır. Oysa Taberi’nin görüşü bu konuda şöyledir: Ayaklar hem yıkanmalı, buna ilave olarak umumi mesh edilmelidir. Kitaplarında ayakların sadece mesh edileceğine dair bir fetva bulunmamaktadır. Bu fetvanın ona nisbeti, isim benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Buna göre müellife nisbet edilen görüşlerin sahibi olan İbn Cerir Şia fıkhı ile ilgili kitapları da bulunan isim benzerliği bulunan başka birisidir. (s.23)

İzmirli, İlm-i hilafı alakalı kitaplar arasında mahiyet farkı bulunduğunu bildirmektedir. Sonraki dönem ilm-i hilaf eserleri öncekilerden

farklı olarak, furu-u fıkıh gibi kaleme alınmakta, muttefekun aleyh veya muhtelefun fih olan meseleler gösterilmektedir. Fakat icthatların delili, illeti, aslı gibi konulara yer verilmemektedir. (s. 25)

Hılaf ilminin bir anlamda yardımcı sayılabilecek diğer dalı cedeldir. Cedel ilmi: Fıkhi mezhepler veya diğer mezhepler arasında cereyan eden münazaranın adabını bildiren ilimdir. Müellif bu ilmin tanımı, kitabiyat ve müellifleri hakkında bilgi vermektedir. (s. 27 vd.) Bu arada cedelle uğraşmayı men eden âlimlerin varlığını ve cedel konusunda en çok ve en başarılı eserleri verenlerin Hanefi mezhebine mensup müellifler olduğunu İzmirli'nin tesbitlerinden öğreniyoruz. (s. 28)

Fıkıh usulü eserleri yazımında iki yöntem bulunmaktadır: Fukaha ve mütekellim metodu. İzmirli'nin tesbitine göre, İnsanlar fıkıh usulünde mütekellimin metoduna rağbet etmişlerdir. (s. 30) Bu tesbit, yadırganacak bir şey değildir. Mezhep vurgusu yapılırken kimi ulema bunu aşacak kıymet ve değerde eserler ortaya çıkarmışlardır. Yöntem, sistem, tutarlılık anlamında mezheb bir gereklilik, fakat taassub anlamında mezheb anlaşılamayacak bir tercihtir. Zira bir kişinin, "Benim mezhebim haktır." demesi gereklidir. Cedel ve hılaf ilimlerinin varlık sebeplerinden birisi de budur. Fakat, "Yalnız benim mezhebim haktır." itikadı taassub, adavet ve ithamlara götürür.

Şu cümleler elimizdeki kitabın ve İzmirlinin gayretinin önemini tescil etmektedir: "Memleketimizde asırlarca yok olmaya yüz tutmuş olan ilm-i hılaf, bu kere acizlerinin işaretiyle Daru'l-funun Ulum-u Şer'iyye Fakültesi programına dâhil edilmiş ve yeniden ihyasına teşebbüs edilmiştir. Allah Teâlâ'nın yardımıyla, bu seneden itibaren Daru'l-Funun'umuzda ilk defa olarak tedarisine başlanmıştır. İlk eser olmak üzere şu mecmua ümmetin nazarlarına arz olunur. (s. 35) Elimizdeki bir ders kitabıdır, müfredata ilk kez konulan bir konuda kaleme alınmıştır.

İzmirli girişin sonunda acziyetini ifade eden şu cümlelere yer verirken, aynı zamanda bir edeb dersi de vermektedir: "İnsan hata yapar. "Tasadüf edilecek olan yanlışlar hatie değil, hatadır. Erbab-ı kerem ve insaf, hatayı tashih eder ve af ve hoşgörü ile muamelede bulunur. Muvaffakiyet Allah'tandır." (s. 35) İlim erbabı insaf sahibidir, olmalıdır. Hataları tashih etmelidir. Bilir ki müellif hatie (bilerek yanlış yapmak) değil hata (kasıtsız yanlış) yapmıştır. Gayret kuldân, muvaffakiyeti halk Allah'tandır.

Kitabın ilk cildi üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, hükümlerin istinbat edilmesinin sureti, hükümlerin delillerinde ihtilaf, hükümlerin meydana gelmesinin delilleri başlıkları bulunmaktadır. İkinci bölümde delillerin tearuzu ve tercihkonusu işlenmektedir. üçüncü bölümde ise fıkhi meselelerdeki ihtilaf, ictihad, taklid, telif, ittibâ, ifta ve re'y bahisleri bulunmaktadır.

İzmirli hükümlerin istinbat edilmesinin sureti başlığı altında asr-ı saadette şer'i delilleri kaydettikten sonra şu bilgiye yer vermektedir: "Sünnet de asr-ı saadette yazılmış vaziyette idi, fakat (Kur'an gibi) ezberlenmiş değildi. Cem olunması da, salih halifelerden Emevilerin fakihî Ömer b. Abdulaziz'in (h. 101) emriyle başladı. Böylece hicri birinci asrın sonlarında Sünnet cem olundu." (s. 38) Müellifin bu ifadelerine şu soruları soralım. Asr-ı saadette yazılmış olan sünnet malzemelerine atıfta bulunan tabiin ve sonraki dönem müellifleri kaç tanedir? Sahabeyi kirama nisbet edilen yazılı sünnet malzemesi ne kadardır? Sahabeye ait olduğu iddia edilen metinlerin yekûnu mesela bir hadis kitabının kaç bahsini teşkil edebilir? Neden doğrudan sahabeye nisbet edilen hadis kitapları elimizde mevcut değildir. Ya da tabiine nisbet edilen bol miktarda hadis kitabı mevcut değildir. Kitabî rivayet yöntemlerinden sadece birisidir? Bu yöntemin sahabe rivayetlerinde yeri ve diğer rivayet yöntemlerine nisbeti kadardır? Ömer b. Abdulaziz'in yaptığı tam olarak nedir? Tabir caizse Rasulullah döneminde Mushafın yazılıp, Hz. Ebu Bekir döneminde cem edilmesine benzer bir cem midir? Ömer b. Abdulaziz cem işini başlatmıştır; tamamlamamıştır. Buna rağmen Asr-ı saadette yazılı olduğu iddia edilen bu hadislerin cem edilmesi için neden bir asır beklenmiştir. Bu bir ihmal değil midir? Bu soruların makul, ikna edici, sünnetin ve onun rivayetinin ehemmiyetine zarar vermeyecek izahı olmalıdır. Biz, bu konuda izah eksikliği olduğunu Asr-ı saadetten itibaren hadislerin yoğun bir şekilde yazıldığı intibâ ile bir anlamda sünnet savunulmaktadır kanaatindeyiz. Hadis yazımı asr-ı saadette ve sahabe döneminde yaygınsa bunun kuvvetli delillerle isbatı gerekir. Bu yaklaşımla en azından neden çoğu hadislerin haber-i vahid olduğunu izah güçtür. İzmirli, bu mevzuda da şu bilgiyi kaydetmektedir: "Kitap zabt edilmiş, ezberlenmiş ve yazılmış olduğu halde, Sünnet bilakis böyle değildi. Hadis-i şerifler her sahâbi tarafından belenmiş ve kaydedilmiş değildir." (s.39) Bu cümleyi bir tezat olarak düşünmeden soralım: Hadisleri risalet döneminde yazan sahabelerin bir listesi çıkarılabilir mi? Saha-

be döneminde hadis yazan sahabelerin isimleri de bu listeye ilave edilirse, yazılmış malzeme mesela, Buhari'nin kitabındaki ne kadarlık bahse denk gelmektedir? Kaç hadise tekabül etmektedir? Bu konuda yaklaşımların en kırıncı olanı şudur: "Sünnetin tedvini konusunda, özellikle son yüzyılda müsteşriklerin de etkisiyle, İslam dünyasında bazı ilim adamları da zihin travması meydana gelmiştir. "Hadislerin Asr-ı saadette yazılmadığı, hicri ikinci asırda yazıldığı, bunu da Ömer b. Abdulaziz'in başlattığı vs." şeklindeki görüşler, tamamen müsteşrikler tarafından İslam dünyasına sokulmuş ve yaygınlaştırılmıştır. Hadislerin yazılması(kitabet), toplanması(tedvin) konularının bir araya getirilmesi(tasnif) tamamen farklı konulardır, ayrı ayrı incelenmelidir. Hadislerin yazılması(kitabet) Rasulullah sallallahü aleyhi ve sellem'in sağlığında vuku bulmuş, birçok sahabe hadisleri yazmışlardır..." (s. 39, dipnot.2) Ateş'in çeşitli kaynaklara atıflar yaparak devam ettiği bu savunma ve bilgilendirme ile hadislerin yazılması konusunun mahiyetini merak etmekle tehlikeli bir vadide yürüdüğümüzü bir daha fark ettik. Zira hadislerle ilgili soru sormanın genel olarak bir cevabı bulunmaktadır: "Müsteşrik etkisinde kalmak." Bu cevap müsteşrik gibi düşünmek diye de değiştirilebilir. Oysa ahad haberin varlığı, kaynak değeri ve bununla ilgili bilgilerimiz bu konuda ulemanın zihin travması geçirmediğini var saydığımız için, sünnet malzemesinin ilk dönemler itibarıyla bu kadar mevsuk yollarla gelmediğini belirtmektedir. Haberi vahidin zan ifade ediyor olması, gizli saklı bir bilgi değildir. Bir hadisin haber-i vahit olduğu takdirde sahih olduğuna inanmak bir kanaat, ictihad meselesidir. Kişiler kanaatlerinin ve davranışlarının hesabını Allah'a verirler. Yazar, müsteşrikler ve onların tabilerinin tespit edildiği bu izahında hadislerin yazılması konusunda net, tutarlı ve kaynaklarla desteklenmiş bilgiler verseydi ikna olur, haddimizi bilirdik. Bu konuda kayıt edilen ilk eserlerden birisi Hemmam b. Münebbih'in sahifesidir. (s. 38, 2.dipnot.) Nitekim Semure b. Cündeb, Cabir b. Abdullah, Abdullah b. Amr ve Ebu Hureyre gibi bazı sahabelerin Rasulullah döneminde hadisleri yazdıkları bilinmektedir. Bunlardan Abdullah b. Amr'ın sahife-i sadıkası Müsned içerisinde bulunmaktadır.(İbnu'l-esir, Usudu'l-gabe, c.III, s, 233; Müsned,158-226. sayfalarda)

Bu konuda baktığımız bir kitapta (Hadis Tarihi ve Usulü, Editör: Salahattin Polat, Anadolu üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, 2013 Ankara) Hadislerin yazılmasına izin verildiğini bildiren rivayetlerin hiçbirinin kaynağı verilmemektedir. (Hadis Tarihi ve Usulü b.46)

Rasülullah döneminde hadis yazdığına dair ismi geçen sahabeler; Rafi b. Hadic, Abdullah b. Amr, Ebu Şah, Ebu Said el-Hudri(Hadis Tarihi ve Usulü s.46-47) Bu paragraf şu şekilde bitmektedir: “Ayrıca birçok sahabinin hadisleri bizzat yazdıkları, yazdırdıkları veya yazılı hadis mecmualarına sahip oldukları da nakledilmektedir.(Hadis Tarihi ve Usulü s.47) Tartışılan böyle bir konunun “birkaç” ve “nakledilmektedir” ifadeleri ile değil net, kaynaklı ve makul izahlarla desteklenmesi uygun olurdu. Hadislerin yazılmasını men eden rivayetleri sadece vahiyle karıştırılması endişesiyle izah makul olabilir mi?(Bu izah için bkz. Yücel, Ahmet, “Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi”, MÜİFD, sy: 16-17, y: 1998-1999, s: 102-108; Polat, Hadis Tarihi ve Usulü, 47) Zira Kur’an’ın muhafazası için birçok tedbir ve çare bulan Allah Rasülü hadislerin muhafaza edilmiş bir şekilde naklini arzu etseydi ayrıca onun için de çözüm yolu bulurdu. Hadislerin yazılmaması veya az yazılmasının başka izahları olmalıdır. Ebu Hureyre’nin sahifesi ile alakalı da şu bilgi bulunmaktadır: “Bunları bizzat kendisinin mi yazdığı yoksa bazı katiplere veya öğrencilere mi yazdırdığı kesin olarak tespit edilememiştir.(...) Hemmam b. Münebbih’in Ebu Hurayre’den rivayet ettiği ve içinde yüz otuz sekiz hadis bulunan sahife günümüze kadar ulaşmış ve basılmıştır.” (Hadis Tarihi ve Usulü s.51)

Ateş, müsteşriklere karşı teyakkuza ilerleyen sayfalarda da devam etmektedir. Şu dipnotu kaydedelim: “Bu tanımlardaki(icma) “Ümmet-i Muhammed’den olan müctehidlerin” ifadesi üzerinde düşünülmesi gerekir. Muhammed ümmetinden olmayan bir insanın icma üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Özellikle günümüzde müsteşriklerin söylediklerini ilahi vahiymiş gibi algılayan ve müsteşriklerin görüşlerine bir kaynak olarak müracaat eden Müslüman ilim adamları bu hususu göz önüne almalıdırlar. Müsteşriklerin, yani ümmet-i Muhammed’in bir ferdi olmayan insanların, ilmi seviyeleri ne olursa olsun İslam hakkında ortaya koydukları görüşlerin hiçbir itibar değeri yoktur.” (s. 52, 7.dipnot) Evet, müsteşriklerin görüşüne ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Fakat yazılan şeylerin akıl süzgecinden geçirilmesi konusunda örneklerini bu yazı da gördüğümüz gibi her müellif aynı durumdadır. (konuyla ilgili bir başka örnek için bakınız. Tufi değerlendirmesi ve modernizmin etkisinde kalan zihinler, s.115, dipnot 195) Burada İzmirli bir çok müellif Tufi’yi eleştirmesine rağmen(bkz. 204. dipnot) şu ifadeyi kullanmaktadır: “Necmüddin Tufi’nin zikrolunan görüşleri pek çok müşkil meselelerin halledilmesini

kolaylaştırmaktadır." Müellif bu cümlelerin arkasından izahlara geçmektedir. (s. 120) Ateş, tam da kanaatini merak ettiğimiz bu noktada bir izah, açıklama yapmamaktadır. İzmirli, İbn Kayyım el-Cevziyye'nin de Tufi'ye benzer görüşlere sahip olduğunu kaydetmektedir.(s. 124)

Ateş'in bu yaklaşımı yeni değildir. İlhamını kaynaklardan almaktadır. Önce şu bilgileri kaydedelim: "En evvel kıyası inkara kalkan ve kıyas ile amel eden selefi kötüleyen İbrahim en-Nazzam'dır. Nazzam'ın bu inkarı, şüphe yok ki, ya Müslümanların yolunu ifsad etmek veya şeriatın özünü bilmemektir. Her iki ihtimale göre Nazzam, ya müfsiddir veya cahildir. Kavli asla muteber değildir." (s. 56) Nazzam'ın ictihad ve kanaatleri muteber bulunmayabilir, selefte saygılı davranmaması(bu kanaatin gerekçeleri ne acaba?) tenkit edilebilir. Farklı kanaatte diye ona cehaleti nisbet etmek, fesatçı diye nitelemek içtihat hürriyetiyle telif edilecek bir davranış değildir. Bu tavrın bir benzeri Hanefilerin istihsan delilleri hakkında ortaya çıkmıştır. Hanefileri tenkid etmek amacıyla istihsanla hüküm koyanın müstakil bir şeriat koyduğu şeklinde anlaşılacak cümleleri sarf eden müellifler bile olmuştur.(s. 67) Önyargı, hoşgörüsüzlük, ayıplamaları kötüleme ve karalamalardan mezhep imamları ve onların öğrencileri de nasiplerini almışlardır.(s. 67) İstihsan konusunda İmam-ı Şafii'ye nisbet edilen benzeri bir sözün kaynağını araştıran Ateş notlarında bu sözün İmam-ı Şafii'ye ait olmadığı konusundaki ihtilafları ortaya koymaktadır. (s. 67, dipnot 67) İstihsanı İmam Muhammed'in bir öğrencisi vasfıyla İmam Şafii'nin aslına uygun olarak anlamaması kabul edilebilir bir durum değildir.

İzmirli bu eserinde ilm-i Hilafın bir gereği olarak mezheplerde esas alınan delilleri kaydetmekte akabinde onlarla alakalı mezheplerin delil veya kanaatlerini ortaya koymaktadır. Mesela İstishab Malikilerde delil olarak kabul edilirken; Hanefi ve Şafii mezheplerinde delil olması ihtilaflıdır.

İzmirli, Medine ehli'nin ameli bahsinde fıkıh ve hadis okumalarına destek olacağını düşündüğümüz bazı bilgilere yer vermektedir: Buna göre amel-i ehli Medine'nin nakli amel kavramı (diğeri istidlali oluyor) altı çeşittir: Resulullah'ın sözünü nakil, Resulullah'ın fiilini nakil, Resulullah'ın takririni nakil, Resulullah'ın terkini nakil, miktarları ve mekânları nakil, sürekli yapılan ameli nakil.(s. 75-76) Bu başlıklar siyer okumalarına da katkı sağlayabilir.

Müellifin itina ile üzerinde durduğu konulardan biriside maslahat konusudur. İzmirli bu başlık altında zaruri, haci ve tahsini maslahat ve maslahatın şartlarına dair taksimatlara temas eder. Burada Gazali, Amidi, Cüveyni ve Şatıbi'nin görüşlerine yer verir.

Maslahat ile ilgili şu ifadeler bazı hakikatlere ikaz niteliğindedir: "Maslahat aslında celb-i menfaat def-i mazarrattır. Burada kastedilen bu değildir. Çünkü menfaatin celbi mefsedetin def'i, halığın maksadlarıdır. Ve maksadların elde edilmesi halkın salahıdır. Burada maslahattan kastedilen, şeriata maksadlarını muhafazadır." (s. 84) Kişilerin şahsi, keyfi veya herhangi bir prensibe dayanmayan kanaatleri maslahat sayılamaz.

Hilaf ilminde delil değeri tartışılan konulardan birisi de Peygamberi rüyada görmektir. Konu müellifin beyanına göre Ebu İshak'tan nakledilmiştir. Bazılarına göre nebiyi rüyada görmek hüccet değildir. Onunla şer'i bir hüküm sabit olmaz. Nebiyyi rüyada görmek, hak rüya ise de, uyuyanın hıfz edemeyeceğine mebni, rivayeti taşıma ve nakletme şartlarına ehil değildir. Bazılarına göre, sabit şeriata muhalif olmadıkça nebiyi rüyada görmekle amel olunur. (s. 193.) Burada müellif kaynak verir. Fakat kendi kanaatini belirtmez.

Haberlerin tearuzu bölümünde çeşitli bilgiler hadis tahlilleri konusunda müptedilere rehberlik edecek evsiftadır. (s. 206 vd.)

Kitabın ikinci cildinde şu konular yer almaktadır: Müftülerin selefleri, ahkâm ayetleri. Müftülerin selefleri bölümünde çok fetva verenler, az fetva verenler sahabeler; Şam, Yemen, Endülüs, Mısır fakihleri ve müftülerin tabakalarından bahsedilmektedir. Ahkâm ayetlerinde Mekki ve Medeni surelerden bahsedilmektedir. Burada çeşitli sahabelerin Mushaf- larından bahsedilmektedir.

Bu eserin metni, notları ve sadeleştirenin izahları ile fıkıh, hadis, siyer, fıkıh usulü ve mukayeseli fıkıh okumalarına katkıları olacağına inanıyoruz.